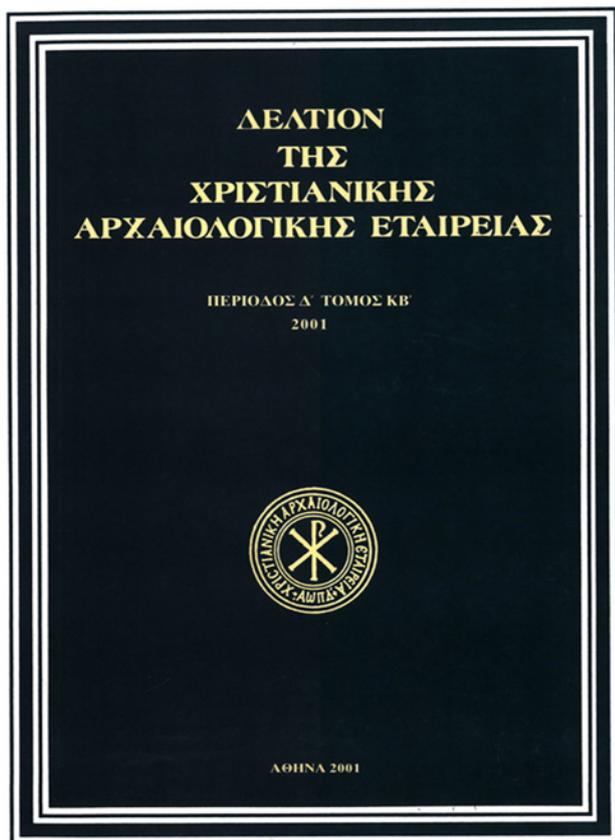

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 22 (2001)

Δελτίον ΧΑΕ 22 (2001), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Μανόλη Χατζηδάκη (1909-1998)

Το έργο του Μανόλη Χατζηδάκη στην
Αρχαιολογική Υπηρεσί

Παναγιώτης Λ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

doi: [10.12681/dchae.330](https://doi.org/10.12681/dchae.330)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ Π. Λ. (2011). Το έργο του Μανόλη Χατζηδάκη στην Αρχαιολογική Υπηρεσί. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 22, 26–29. <https://doi.org/10.12681/dchae.330>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Το έργο του Μανόλη Χατζηδάκη στην Αρχαιολογική
Υπηρεσία

Παναγιώτης ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Τόμος ΚΒ' (2001)

ΑΘΗΝΑ 2001

Τὸ ἔργο τοῦ Μανόλη Χατζηδάκη στην Αρχαιολογική Υπηρεσία

Τὴν 1η Σεπτεμβρίου 1942 ὁ Ἐμμανουὴλ Γερασίμου Χατζηδάκης, πτυχιούχος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν –ἡ διατριβή του εἶχε ἐγκριθεῖ ἀλλὰ δὲν εἶχε ἀκόμη ὑποστηριχθεῖ– καὶ Διευθυντὴς ἀπὸ τὸ 1941 τοῦ Μουσείου Μπενάκη, ὑπέβαλε αἴτηση πρὸς τὸ Σεβαστὸν Ἐπιτελεῖον Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων ὅπου ἔγραφε: «Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ παρακαλέσω Ὑμᾶς ὅπως εὐαρεστούμενοι μὲ προτείνητε διὰ μίαν τῶν κενῶν θέσεων Ἐφόρου Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, καθ' ὅσον κέκτημαι τὰ ὑπὸ τοῦ Ν.Δ. 1521/1942 ἄρθρ. 19 ὀριζόμενα προσόντα...». Πράγματι, στίς 7 Μαΐου 1943 διορίσθηκε Ἐφορος Β' Τάξεως, ὀρκίσθηκε στίς 16 Μαΐου ἐνώπιον τοῦ Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου καὶ ἀνέλαβε ὑπηρεσία ὡς Ἐφορος Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Α' Περιφέρειας δύο ἡμέρες ἀργότερα εἰς τὰ Γραφεῖα τῆς Ἐφορείας, «προσωρινῶς ἐδρεύοντα ἐν τῷ καταστήματι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας», ὅπου καὶ παρέλαβε τὴν σφραγίδα καὶ τὰ ἀρχεῖα «ἀπὸ τὸν μέχρι τοῦδε προϊστάμενον ἐπιμελητὴν κ. Δ. Πάλλαν», ὅπως γράφει στὴν ἀναλήψεως ὑπηρεσίας ἀναφορά του. Ἔτσι ἄρχισε ἡ σταδιοδρομία τοῦ Μανόλη Χατζηδάκη στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐπηρεσία, μιά σταδιοδρομία πού τὸν ὀδήγησε στὸν ἀνώτατο βαθμὸ τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου, ἀλλὰ, λόγω τῆς πολιτικῆς συγκυρίας, δὲν ὑπῆρξε πάντα ὁμαλή.

Συγχρόνως μὲ αὐτὸν εἶχαν διορισθεῖ ὁ Λῆνος Πολίτης ὡς Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων Πατρῶν καὶ οἱ Ἰωακείμ Στυλιανὸς Πελεκανίδης καὶ Μαρίνος Καλλιγᾶς ὡς Ἐφοροὶ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης καὶ Πειραιῶς ἀντιστοίχως. Στίς 16 Ἰουλίου 1945 ἀπολύθηκαν καὶ οἱ τέσσερις δυνάμει τῆς Συντακτικῆς Πράξεως 59/1/1945, ὅπως καὶ ὄλοι οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι πού εἶχαν προσληφθεῖ ἐπὶ κατοχῆς, ἀναδιορίσθηκαν ὁμως δύο μῆνες ἀργότερα, στίς 16 Σεπτεμβρίου 1945.

Ἡ Α' Περιφέρεια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, στὴν ὁποία εἶχε τοποθετηθεῖ ὁ Μανόλης Χατζηδάκης, περιελάμβανε ὁλόκληρη τὴν Στερεὰ Ἑλλάδα. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἦταν περιορισμένη σὲ ἔκταση, ἐν σχέσει πρὸς τὴν Β' Περιφέρεια πού περιελάμβανε τὴν Μακεδονία, τὴν Θράκη καὶ τὴν Θεσσαλία, καὶ τὴν Γ', πού εἶχε στὴν δικαιοδοσία της τὴν Πελοπόννησο, τὴν Ἠπειρο καὶ τὰ νησιά τοῦ Ἰονίου. Μόνος οὐσιαστικὰ ὑπάλληλος τῆς Ἐφορείας του καὶ μὲ ἐλάχιστες ἕως ἀνύπαρκτες πιστώσεις, ὁ Χατζηδάκης ἐλάχιστο ἔργο μποροῦσε νὰ ἐπιτελέσει, ἰδίως κατὰ τὰ πρῶτα ἀνώμαλα χρόνια τῆς θητείας του. Τὸ 1951 ὁ Γεώργιος Σωτηρίου, σὲ ἔκθεση περὶ τῆς ὑπηρεσιακῆς δράσεώς του ἐν ὄψει τῆς κρίσεως γιὰ τὴν προαγωγή ἑνὸς Ἐφόρου Β' σὲ Ἐφορο Α', ἀναφέρεται ἐπαινετικά στίς προσπάθειές του «ἀποκαταστάσεως τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἀττικῆς (Δαφνίου, Καισαριανῆς, Κυνηγοῦ, ἰδιαίτατα δὲ τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τῆς Σωτήρας Κορωπίου)». Τὸ 1952 ὁ Χατζηδάκης προήχθη κατ' ἀπόλυτον ἐκλογὴν σὲ Ἐφορο Α'. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἀπὸ τὸ 1948, πού ὁ Ἐφορος Μαρίνος Καλ-

λιγᾶς ἔγινε Διευθυντής τῆς Ἐθνικῆς Πινακοθήκης, μέχρι τό 1959, εἶχε ἀνατεθεῖ στόν Χατζηδάκη καί ἡ διεύθυνση τῆς Δ΄ Περιφέρειας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, πού περιελάμβανε τήν νησιά τοῦ Αἰγαίου πλὴν τῆς Δωδεκανήσου. Ἐλάχιστα στοιχεῖα εἶναι δημοσιευμένα γιά τήν ὑπηρεσιακή δραστηριότητα τοῦ Χατζηδάκη κατά τά χρόνια ἐκεῖνα, δεδομένου ὅτι δέν ἐξεδίδετο τό Ἀρχαιολογικόν Δελτίον, στή Χρονικά τοῦ ὁποῖου ἀναγράφονται –ἢ θά ἔπρεπε νά ἀναγράφονται– οἱ σχετικές πληροφορίες. Πέραν τῆς συνήθους δραστηριότητος καί τῶν ἀνασκαφῶν, περί τῶν ὁποῖων διαλαμβάνει ὁ Καθηγητής Sodini, περιώδευσε μνημεῖα τῆς περιφέρειας του, λ.χ. στήν Εὐβοία ἢ στήν Εὐρυτανία, ὅπου ἐπεσήμανε τήν ψηφιδωτή εἰκόνα τῆς Μονῆς Τατάρνας καί τόν ναό τῆς Ἐπισκοπῆς, τόν ὁποῖο δημοσίευσε ἀργότερα ὁ Ἀναστάσιος Ὁρλάνδος. Κατά καιροῦς τοῦ ἀνετέθησαν σημαντικές ἀποστολές ἐκτός τῆς Ἐφορείας του, καί σέ αὐτές θά ἀναφερθῶ ἐν συντομίᾳ.

Τό 1952 ἐστάλη στήν Ζάκυνθο γιά νά ὀργανώσει τό Μουσεῖο, πού ἐπρόκειτο νά μεταφερθεῖ ἀπό τόν ναό τοῦ Παντοκράτορος στό κτίριο τοῦ Monte di Pietà (Ἐνεχυροδανειστηρίου). Εὐτυχῶς δέν πρόλαβε νά ὀλοκληρώσει τήν μεταφορά, διότι τό Monte κάηκε κατά τούς σεισμούς τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1953 μαζί μέ τό περιεχόμενό του. Ὁ Χατζηδάκης ἀπεστάλη στήν Ζάκυνθο ἀμέσως μετά τόν σεισμό, γιά νά διασώσει ὅσα ἔργα τέχνης δέν εἶχαν καταστραφεῖ. Παρέμεινε, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος σέ ὑπηρεσιακή ἀναφορά, «εἰς τήν ἐρειπωμένην καί καιομένην πόλιν συνεχῶς ἐπί δίμηνον», καί κατώρθωσε νά διασώσει ἐγκαίρως ἀπό τήν φωτιά καί τίς βροχές 900 περίπου ἔργα τέχνης: τέμπλα, εἰκόνες, πίνακες ζωγραφικῆς καί τοιχογραφίες πού ἀποτοιχίσθηκαν. Τά ἔργα αὐτά, ἐν πολλοῖς ἄγνωστα μέχρι τότε, καταλογογραφήθηκαν, συντηρήθηκαν προχειρῶς καί ἀποθηκεύθηκαν ἀσφαλῶς. Πά τήν προσφορά του αὐτή τοῦ ἀπενεμήθη ὁ Χρυσοῦς Σταυρός τοῦ Β. Τάγματος Γεωργίου τοῦ Α΄. Ἀργότερα, τό 1960, ὀλοκλήρωσε τήν ἔκθεση τῶν ἀντικειμένων τοῦ νέου Μουσείου Ζακύνθου, πού στεγάζει ἕνα ἀπό τά σημαντικώτερα σύνολα μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς στήν Ἑλλάδα.

Τό 1954 τό Ἐπιτελεῖον Παιδείας τόν ἔστειλε στό Ἅγιον Ὄρος γιά νά καταγράψει καί διασφαλίσει τούς ἐκεῖ καλλιτεχνικούς θησαυρούς, μαζί μέ τόν Ἐφορο Στυλιανό Πελεκανίδη. Ἡ ἐργασία συνεχίσθηκε τό 1956, ἀλλά διεκόπη λόγω διαφόρων ἀντιδράσεων. Ἐγινε πάντως ἀφορμή νά ἐπισημάνει ὁ Χατζηδάκης σημαντικώτατες εἰκόνες στίς Μονές Μεγίστης Λαύρας, Βατοπεδίου καί Διονυσίου –τίς ὁποῖες δημοσίευσε ἀργότερα– ἀλλά καί ἄλλα ἀντικείμενα, ὅπως τό ἔλεφαντοστό τῆς Μονῆς Διονυσίου.

Τό 1957 τά Ἐπιτελεῖα Ἐξωτερικῶν καί Παιδείας ἀνέθεσαν στόν Χατζηδάκη τήν ταξινόμηση καί καταλογογράφηση τῆς σπουδαιότατης συλλογῆς εἰκόνων τοῦ νεοϊδρυθέντος Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καί Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν τῆς Βενετίας, τοῦ μόνου πού ἔχει ἀξιωθεῖ νά ιδρύσει στό ἐξωτερικό τό νεοελληνικό κράτος. Καρπός τριῶν ταξιδιῶν ὑπῆρξε ἡ ὀργάνωση τοῦ Μουσείου τοῦ Ἰνστιτούτου καί ἡ ἔκδοση ἀναλυτικοῦ Καταλόγου τῶν εἰκόνων στή γαλλικά.

Στίς 14 Ἰουλίου 1960 ὁ Χατζηδάκης ἀνέλαβε τήν διεύθυνση τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου. Σχετικά μέ τήν δράση του ἐκεῖ εἶναι τά κείμενα τῆς κυρίας Ποταμιάνου καί τοῦ κ. Ζία. Σημειωτέον ὅτι ὡς Διευθυντής τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου ἔγινε μέλος τοῦ πενταμελοῦς τότε Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, στό ὁποῖο ἡ συμμετοχή του ἦταν πολύτιμη ὅποτε συνεζητοῦντο θέματα σχετικά μέ μεσαιωνικές ἀρχαιότητες καί νεώτερα μνημεῖα καί ἔργα τέχνης, καί ὅτι ἀπό τό 1961 τοῦ εἶχαν ἀνατεθεῖ καθήκοντα Ἐπιθεωρητοῦ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτή-

των, για τον συντονισμό και την έποπτεία των τεσσάρων (και από το 1965 πέντε) βυζαντινών Έφορειών. Πρόκειται για έναν χρήσιμο θεσμό που είχε εισαγάγει ο Ίωάννης Παπαδημητρίου και ήττονσε μετά το 1967.

Τό 1962, 1967 και 1976 ήγήθηκε επιστημονικών αποστολών στην Μονή του Σινᾶ για την συντήρηση της συλλογής εικόνων, που είναι ή πλουσιώτερη και σημαντικώτερη στον κόσμο. Πάνω από 600 εικόνες συντηρήθηκαν από τά συνεργεία που είχε οργανώσει ο Χατζηδάκης, ό όποιος έπεσήμανε και δημοσίευσε την θεσπέσια εικόνα του Χριστού Παντοκράτορος του βου αιώνα, και είχε αναλάβει την δημοσίευση των μεταβυζαντινών εικόνων της Μονής. Τό 1962 ό Μανόλης Χατζηδάκης όρίσθηκε Γενικός Γραμματεύς της Έκτελεστικής Έπιτροπής της μεγάλης εκθέσεως βυζαντινής τέχνης που πραγματοποιήθηκε στο Ζάππειο Μέγαρο την άνοιξη του 1964 υπό την αιγίδα του Συμβουλίου της Εϋρώπης. Η έκθεση αυτή, ή μεγαλύτερη μέχρι τώρα του είδους της, έσημείωσε τεράστια έπιτυχία και προκάλεσε ευμενέστατες κρίσεις, που όφείλονται έν πολλοίς στα μεγάλα οργανωτικά προσόντα και στο καλλιτεχνικό αίσθητήριο του Χατζηδάκη. Ο όγκώδης κατάλογος της εκθέσεως συνετάγη υπό την προσωπική του έπιστασία. Για την κεφαλαιώδη συμβολή του στην πραγματοποίηση της εκθέσεως ό Χατζηδάκης τιμήθηκε μέ τό διεθνές βραβείο Gottfried von Herder –είναι ό πρώτος Έλληνας στον όποιο άπενεμήθη– και παρασημοφορήθηκε μέ τον Ταξιάρχη του Φοίνικος.

Έπί σειράν έτων (1962-1967 και 1973-1977) ό Μανόλης Χατζηδάκης μετέσχε ως εκπρόσωπος του Πατριαρχείου Έροσολύμων στην τριμελή έπιτροπή έμπειρογνωμόνων για την άναστήλωση του Παναγίου Τάφου.

Στίς 15 Φεβρουαρίου 1967 ό Χατζηδάκης προήχθη στον άνώτατο βαθμό του Γενικού Έφρου Αρχαιοτήτων. Πέντε μήνες όμως άργότερα έτέθη σε έξάμηνο διαθεσιμότητα κατά τάς διατάξεις του Νόμου 4/67 από τό καθεστώς της 21ης Άπριλίου, μετά τον διορισμό έπί κεφαλής της Αρχαιολογικής Έπηρεσίας του Σπυριδωνος Μαρινάτου, και ή διαθεσιμότης παρατάθη για ένα άκόμη έξάμηνο. Μετά την λήξη του δευτέρου έξαμήνου έμποδίσθηκε παρνόμως για μερικά χρόνια να άσκήσει τά καθήκοντά του, και μόλις στίς 3 Ίουνίου 1970 του άνετέθη μέ Έπουργική Άπόφαση ή διενέργεια ειδικών μελετών άφορωσών εις την ύποβοήθησιν του έργου της Αρχαιολογικής Έπηρεσίας. Άπεστάλη έτσι κατ' άραιά διαστήματα, τή αίτήσιν του, στην Μάνη, τον Μυστρά, την Ζάκυνθο, την Κέρκυρα και άργότερα στην Πάρο, την Σάμο, την Χίο, ένῶ, όπως διαμαρτύρεται σε άναφορά της 17ης Ίουνίου 1972, είχε ύποδείξει δι' άναφοράς του προς τον κ. Γενικόν Έπιθεωρητήν από τίς 22 Ίουνίου 1970 «γενικώτερα και σοβαρώτερα ύπηρεσιακά θέματα, μέ τον χειρισμόν των όποίων θά έπρεπε να έπιφορισθῆ». Για τό περιεχόμενο των καταγγελιών άγνώστων καλοθελητών έναντίον του, διαφωτιστικό είναι έγγραφο του Έσωτερικών, σύμφωνα μέ τό όποιο «Ός διεπιστώθη εκ γενομένης έρεύνης δέν άνεμίχθη εις κομ/κάς οργανώσεις», αλλά «προώθησεν άτομα και διώρισεν υπαλλήλους άριστερών φρονημάτων, ...είχε μετατρέψει τό γραφείον του εις κέντρον συγκεντρώσεως φίλων της Ε.Δ.Α. και εκ των πιστώσεων έπενδύσεων έμισθοδοτεί άργομίσθους». Άλλού χαρακτηρίζεται ως «χαρακτήρ άδιάφορος και άσυνεπής. Έπεύθυνος ών διά την έποπτείαν του Αρχαιολογικού Δελτίου έξέδιδε τουτο εις άκρως δημοτικήν (χυδαίζουσαν κομμουνιστικήν) διάλλεκτον». Οί έναντίον του καταγγελίες θά μπορούσαν να είναι χειρότερες: Στο Δελτίον πληροφοριών για τον Γενικό Διευθυντή Αρχαιοτήτων και

Ἀναστηλώσεως Ἰωάννη Κοντῆ, πού ἐτέθη σέ διαθεσιμότητα συγχρόνως μέ τόν Χατζηδάκη, διαβάζομε ὅτι «κατά πληροφορίας ἐκ τοῦ ὑπηρεσιακοῦ του περιβάλλοντος φέρεται ὡς φιλοκομμουνιστής», καί παρακάτω «Ἀνακρίβωτοι (sic) πληροφορίες φέρουν τοῦτον ὡς ἀρχηγόν τῶν ἀρχαιοκαπήλων ἐν Ἑλλάδι!» Τελικά, μετά ἀπό πολλές ἀναβολές πού ὠφείλοντο σέ κωλυσιεργία τῆς Ὑπηρεσίας, ὁ Χατζηδάκης ἐκρίθη ὡς μὴ ἀπολυτέος μέ ἀπόφαση πού ἐδημοσιεύθη τόν Ἰούλιο τοῦ 1972 καί τοῦ ἀνετέθη ἀπό 1ης Ἀπριλίου 1973 ἡ διεύθυνση τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀθηνῶν, πού μέ τήν νέα διαίρεση τῶν Ἐφορειῶν περιελάμβανε τούς νομούς Ἀττικῆς, Πειραιῶς, Βοιωτίας, Εὐβοίας καί Κυκλάδων.

Ὁ Χατζηδάκης ἐπανῆλθε στό Βυζαντινὸ Μουσεῖο μετά τήν μεταπολίτευση γιὰ ἔνδεκα μόνο μῆνες, πρὶν ἀπολυθεῖ αὐτοδικαίως τῆς Ὑπηρεσίας καί ἀποχωρήσει λόγω συμπληρώσεως τοῦ ὅριου ἡλικίας τὴν 1η Ἰουλίου 1975. Ἐν τῷ μεταξύ εἶχε διορισθεῖ πάλι μέλος τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, παραιτήθηκε ὅμως σέ ἔνδειξη διαμαρτυρίας μετά τὴν ψήφιση τὸ 1977 νομοθετημάτων, μέ τὰ ὁποῖα ἀλλοιώθηκε ἡ σύνθεσή του, καί ἡ εὐθύνη γιὰ τὴν λήψη ἀποφάσεων γιὰ τὰ μνημεῖα καί τὴν ἐξαγωγή ἀρχαίων μεταβιβάσθηκε σέ ἄσχετα πρόσωπα, ὅπως οἱ ὑπουργοὶ Συντονισμοῦ καί Οἰκονομικῶν. Συνεργάσθηκε πάλι μέ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ τὸ 1985 ὡς Πρόεδρος τῆς Ὄργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἐκθέσεως Βυζαντινῆς Τέχνης πού ἔγινε στό Παλιὸ Πανεπιστήμιο. Ἡ κούραση καί ἡ ἔνταση κατὰ τὴν προετοιμασία τῆς ἐκδηλώσεως αὐτῆς τοῦ προκάλεσαν ὀξύ ἔμφραγμα, ἀπὸ τὸν ὁποῖο δέν συνῆλθε ποτέ ἔντελῶς.

Ὁ Μανόλης Χατζηδάκης ὑπῆρξε μιά χαρισματικὴ φυσιογνωμία, μέγας ἐρευνητὴς καί μέγας ὀργανωτὴς, ὅπως ἐπιγραμματικά ἐλέχθη κατὰ τὴν τελετὴ τῆς ἀπονομῆς τοῦ βραβείου Herder στὴν Βιέννη τὸ 1965. Ὅσοι εἶχαμε τὴν εὐλογία νά τὸν γνωρίσουμε ἀπὸ κοντὰ καί νά συνεργασθοῦμε μαζί του, θά διατηρήσουμε γιὰ πάντα τὴν ἀνάμνηση τῆς εὐστροφίας, τῆς ἐπιστημοσύνης, τῆς ἀπέραντης μνήμης, τοῦ γεμάτου εἰρωνεία σπινθηροβόλου λόγου, τῆς καταπληκτικῆς ἐνεργητικότητος τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ, τὴν ὁποία δέν φαντάζονται ὅσοι τὸν γνώρισαν σέ προχωρημένη ἡλικία καί τῆς ὁποίας μέγας μέρος διοχετεύθηκε στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Α. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ
Ἀκαδημαϊκός